

Аннотация

Павелко В. А. Еволюція інститута апеляційного судопроизводства на українських землях от Київської Русі до середини XIX века. — Стаття.

В статті досліджується розвиток інститута судової апеляції на українських землях от Київської Русі до початку XIX століття, порядку обжалування судових рішень по Уставу громадянського судопроизводства 1864 року, а також висвітлюються особливості апеляції і формуються на цій основі рекомендації і пропозиції по використанню позитивного досвіду того часу для удосконалення діяльності судів в теперішній час.

Ключові слова: апеляція, обжалування судових рішень, судові реформи 1864 року, судові статути 1864 року, Устав громадянського судопроизводства 1864 року.

Summary

Pavelko V. O. Evolution of the Institute of appeal proceedings in the Ukrainian lands from Kievan Rus to the mid-nineteenth century. — Article.

The article investigates the development of the institution of judicial appeal to the Ukrainian lands of Kievan Rus to the beginning of the XIX century, the order of appeal against court decisions under the Charter of Civil Procedure, 1864, and clarified particular appeal and this formed the basis of recommendations and suggestions on the use of the positive experience of that time to improve of the courts at present.

Keywords: appeal, appeal court decisions, judicial reform in 1864, court statutes in 1864, the Charter of Civil Procedure 1864.

УДК 347.963(470).«1864».001.73

О. М. Павлюк

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОКУРАТУРИ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 р. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Постановка проблеми. Для удосконалення організації та діяльності прокуратури в Україні дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого, зокрема й до вивчення історії органів прокуратури, які функціонували в українських губерніях Російської імперії в XIX ст., тому актуальність цієї теми значна для сьогоденної України. Система органів прокуратури — один з таких інститутів держави, який, як і інші, потребує удосконалення, але для того необхідні теоретичні та історико-правові знання.

Сучасна демократична держава не може існувати без ефективної системи органів прокуратури. Її діяльність у остаточному рахунку має бути підпорядкована меті забезпечення фундаментальних прав і свобод людини, що є сенсом діяльності держави. Першочерговим завданням прокуратури залишається й забезпечення належного рівня правопорядку, зміцнення законності в суспільстві, стримування злочинності в економічній та інших сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, на які спирається автор. Окремі питання прокурорських органів розглядали в деяких працях з історії судової реформи 1864 р. в Росії, зокре-

ма, в працях російських науковців М. Н. Філіпова, К. А. Скальковського, К. Д. Кавеліна, М. Ф. Дмитрієва, А. М. Унковського, А. Ф. Коні, І. В. Гессена, Г. Д. Джанішева, В. Ф. Владімірського-Буданова.

Серед радянських та сучасних науковців-правників з цього приводу варто згадати праці Б. В. Віленського, Т. Ф. Воробейкової, А. Ф. Дубровіної, В. Д. Гончаренко, В. С. Кульчицького, В. К. Козирєва, М. Г. Коротких, О. Р. Михайленка, Ю. Макаревіча, І. І. Полякова, В. Свербигуза, В. В. Сухоноса, М. О. Чельцова-Бебутова, Б. Й. Тищика, П. В. Шумського, П. Ф. Щербину, О. Н. Ярмиша, М. Якимчука тощо [1]. В цілому окремі питання прокурорських органів потребують подальшого дослідження.

Мета. Висвітлення правового статусу прокуратури за судовою реформою 1864 р. в Російській імперії.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи зумовлені законодавством 60-х рр. XIX ст. завдання прокуратури, необхідно зробити певні зауваження з приводу її офіційної назви «прокурорський нагляд», яку можна пояснити значною мірою історичним походженням, традицією. У пореформений же період розглядуваний термін уже не зовсім точно відбиває сутність цього інституту держави, діяльність якого на той момент не вичерпується суто наглядовими функціями. «Цьому терміну, — йдеться у міркуваннях до Устрою судових установ, — зовсім не надається значення нагляду в широкому значенні цього слова; він вживається у значенні загального обов'язку прокурорів наглядати, щоб закон ніким не порушувався, і у випадку помічених порушень вживати заходів до відновлення його» [2, с. 74]. У такому значенні до нагляду відносили переслідування злочинів, надання висновків у цивільних справах і взагалі будь-які дії прокурора, спрямовані на відновлення законного порядку.

Судова реформа 1864 року в Російській імперії, як і низка інших реформ другої половини XIX ст., не змінила абсолютистської сутності царського самодержавства. Хоча судова реформа 1864 р. визначалася тим, що нею був створений формально позастановий суд, а в одній з ланок судової системи запроваджений суд присяжних. В основу створення місцевих мирових судів був покладений принцип виборності суддів, кількість ланок була значно скорочена. Реформа проголосила демократичний принцип відокремлення суду від адміністрації та принципи гласності, усності, змагальності судового процесу, запроваджено адвокатуру та реорганізовано прокуратуру. Автори судової реформи намагалися значно розширити права прокуратури, наділити її новими повноваженнями на зразок тогочасних європейських прокуратур. Прокуратура в системі органів держави була включена в судове відомство, але мала свою організацію.

Суть реорганізації прокуратури відповідно до основних принципів судової реформи 1864 р. полягала у звільненні її від функцій загального нагляду, хоча було збережено нагляд за місцями позбавлення волі.

Основним завданням прокуратури став нагляд за дізнанням і слідством та підтримка державного обвинувачення в суді. Зокрема під час проведення дізнання та слідства прокурор мав право: вимагати від органів дізнання і досудового слідства кримінальні справи для перевірки, документи, матеріали та

інші відомості про вчинені злочини, хід дізнання, досудового слідства і встановлення осіб, які вчинили злочини; скасовувати незаконні постанови судових слідчих та осіб, які проводили дізнання; давати письмові вказівки про розслідування злочинів, про обрання, зміну або скасування запобіжних заходів, кваліфікацію злочинів, проведення окремих слідчих дій та розшук осіб, які вчинили злочини; доручати поліцейським органам (органам дізнання) виконання постанов про затримання, привід, взяття під варту, проведення обшуку, розшук осіб, які вчинили злочини, а також давати вказівки про вжиття необхідних заходів для розкриття злочинів і встановлення осіб, які їх вчинили у справах, що перебували у провадженні стряпчого або судового слідчого; усувати особу, яка проводить дізнання, або слідчого від дальшого ведення дізнання або досудового слідства, якщо вони допустили порушення закону під час розслідування кримінальної справи. Функція підтримки державного звинувачення зводилась до того, що прокурор у разі передання йому справи самостійно складав обвинувальний висновок, після чого скерував справу до суду. Судовий процес проводився за принципом змагальності між обвинуваченням і захистом. Прокуратура за реформою 1864 р. створювалася в судах.

Практика прокурорської діяльності у другій половині XIX ст. яскраво свідчила, що прокуратура Російської імперії, як і в українських губерніях, на той час мала два основні завдання, виконувала дві головні функції — обвинувальну та наглядову, йшла двома шляхами, викриваючи винного у скоєнні злочину та наглядаючи за дотриманням норм закону в межах установленої для неї компетенції. Сюди ж може бути віднесено й третю функцію — представництво у певних випадках державних, казенних інтересів. У окремих випадках та чи інша функція могла опинитися на першому плані, але загалом вони єдині й проходять крізь усі галузі прокурорської діяльності.

Основним законодавчим джерелом для прокурорської служби були судові статuti. Відповідно до Судових статутів засновували посади прокурора окружного суду та судових палат. Розслідування кримінальних справ було покладено на судових слідчих, які діяли при судах, і їхні рішення могли бути оскаржені безпосередньо до суду. Так, поліція позбулася функцій попереднього слідства. Організація прокуратури ґрунтувалася на принципах суворої ієрархічності, єдиначальності і взаємозамінності. Прокурорський нагляд здійснювався під вищим керівництвом генерал-прокурора, який був і міністром юстиції Російської імперії. Йому було надано надзвичайно великі повноваження при комплектуванні кадрів на судово-прокурорські посади. За його поданням царськими указами призначалися голови, помічники голів і члени окружних судів, в тому числі судові слідчі. Обер-прокурори Сенату і прокурори судових палат також безпосередньо підпорядковувалися генерал-прокуророві. Прокурори окружних судів діяли під керівництвом прокурорів судових палат. Кількість помічників (товаришів) прокурора і розподіл їхніх обов'язків залежали від розмірів судового округу.

Законодавство царської Росії встановило дуже суворі умови для заміщення прокурорських посад. Крім вищої юридичної освіти від кандидатів на заміщення прокурорських посад вимагали значного службового стажу і особливої

політичної благонадійності. Усі прокурори судових палат, 95 % прокурорів окружних судів і 90 % їхніх товаришів були дворянами (решта вихідцями із духовенства, буржуазії і чиновників). Переважна більшість чинів прокуратури були реакціонерами і монархістами. Помірковано ліберальні діячі в прокуратурі 60–70-х років (наприклад Я. Ф. Коні) стали рідкісним винятком і затримувалися в ній недовго. Водночас, як загальна, так і, зокрема, військова прокуратура Російської імперії протягом усього періоду її існування слугувала інструментом, за допомогою якого правлячий режим імперії вживав заходів, спрямованих на придушення національно-визвольного руху в Україні. Вона була тісно пов'язана з поліцією загалом і з жандармською поліцією зокрема. Судовими статутами не допускалась участь адміністрації у виборах присяжних засідателів. Губернатору надавалася лише контрольна функція: виключаючи кого-небудь з переліку осіб, які мають право засідати в суді як присяжні, він мусив обґрунтувати своє рішення. Функції генерал-губернаторів суттєво залежали від особливостей кожного регіону та впливали на пріоритети в їхній діяльності, проте, в основному, зводилися до політико-адміністративного нагляду та контролю за діяльністю всіх державних установ, в тому числі і військових частин. Малоросійське генерал-губернаторство складається з чотирьох підрозділів, де в перших трьох досліджено напрями і форми діяльності малоросійських генерал-губернаторів, влада яких поширювалась на Чернігівську, Полтавську, а з 1835 р. і Харківську губернії, з'ясовано їх роль у вправдженні загальноросійських норм у правовій, соціальній і економічній сферах, показано роль особистості генерал-губернатора у забезпеченні інтеграційних та асиміляційних процесів, а також висвітлено структуру і функції Канцелярії як надгубернської інституції.

Демократичність суду присяжних, перевага у їх числі виходців з «нижчих станів» викликали тривогу самодержавства. Вже у 1878 р. усі справи «про явне повстання проти властей» передавалися з відання суду присяжних до судових палат. Судові палати діяли як друга інстанція для окружних судів. Вони складалися із департаментів цивільних і кримінальних справ (голова і члени їх призначалися царем за поданням міністра юстиції). До округу судової палати входили кілька губерній. В Україні функціонували три судові палати — Київська, Харківська та Одеська. Палата була апеляційною інстанцією для всіх кримінальних справ, розглянутих в окружних судах без присяжних засідателів. Крім того, судова палата розглядала як перша інстанція справи про державні та посадові злочини. В цьому випадку судочинство здійснювалося з участю коронних суддів і станових представників.

В Устрої судових установ організаційно-правовим основам діяльності прокуратури присвячено третій розділ книги I «Про осіб прокурорського нагляду». Він складається з 14-ти статей (від 124 до 136) [3, с. 45–46]. До того ж як устрій, так і діяльність прокуратури визначаються іншими статтями цього джерела права, а також нормами Статуту цивільного судочинства й (особливо) Статуту кримінального судочинства. Наступним за значенням законодавчим джерелом, що більш побіжно, опосередковано стосується прокуратури, є Звід

законів Російської імперії. Насамперед можемо відзначити Устрій Керівного сенату та Міністерства юстиції, Загальні губернські установи, Статут про службу цивільну за визначенням від уряду, Статут про утримання під вартою тощо.

Загалом діяльність реформованих у 60-х рр. XIX ст. органів прокуратури становила систему дій, спрямованих у межах відомства на виконання завдань цього інституту держави на основі законів та підзаконних актів і в притаманних йому формах виявлення. За своїм предметом прокурорська діяльність поділялася на дві галузі, неоднакові за важливістю та обсягом. Перша, головна, стосувалася судових справ, які розокремлювалися на три групи (справи кримінальні, цивільні та справи щодо судового нагляду і управління), інша — другорядна — «така, що допускалася законом лише як виняток і стосувалася окремих адміністративних справ». Визначимо їхні головні напрямки.

У кримінальних справах до сфери діяльності прокуратури віднесено, поперше, викриття та переслідування обвинувачуваних перед кримінальним судом за публічні та публічно-приватні злочини, підсудні загальним судам, до виконання вироків включно (ст.ст. 4, 5 Статуту кримінального судочинства). Також на прокурорів покладалася «охорона законного порядку провадження» у тих же справах шляхом застосування встановлених законом заходів та винесення попередніх висновків (ст. 141 Устрою судових установ; ст.ст. 274, 278, 510, 619, 853, 906, 934 та ін. Статуту кримінального судочинства). Вони також мали здійснювати «охорону розуму та сили законів», а частково й інтересів публічного переслідування у мирових судових установах, переважно в другій їхній інстанції — з'їзді мирових суддів (ст.ст. 146, 166, 173 Статуту кримінального судочинства). І, зрештою, на прокуратуру покладалася нагляд за дотриманням «законного порядку» в разі позбавлення волі та утримання під вартою (ст.ст. 10, 11 Статуту кримінального судочинства).

До обов'язків прокурорів у цивільних справах належало, насамперед, збереження через надання попередніх висновків «розуму й сили» законів у певних категоріях цивільних справ казенного та громадського характеру в загальних судах та судах мирової юстиції, а також із усіх цивільних справ, що провадилися в касаційному порядку (ст. 141 Устрою судових установ; ст.ст. 173, 343, 804 Статуту цивільного судочинства). Також прокурорів наділяли позовними повноваженнями в казенних та громадських інтересах у процесі розгляду окремих справ такого характеру (ст.ст. 1294, 1344, 1345, 1402, 1451 Статуту цивільного судочинства).

Висновки. Отже, в другій половині XIX ст. у зв'язку зі здійсненням судової реформи 1864 р. з'явилася ціла низка нових джерел права, якими було внесено суттєві зміни до побудови та компетенції прокуратури, зокрема й в українських губерніях Російської імперії. Діяльність реформованої прокуратури становила систему дій, спрямованих у межах відомства на виконання завдань цього інституту держави на основі законів та підзаконних актів і в притаманних йому формах виявлення.

Література

1. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підручник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.
2. Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны (20 ноября 1864 года): в 3-х ч. Ч. 3. — 2-е доп. изд. — СПб. : Изд-во Государственной канцелярии, 1867.
3. Учреждение судебных установлений // Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. — М. : Юрид. лит., 1991.
4. Історія держави і права України // За ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожина. — К.: ІнЮре, 1996. — Ч. I.
5. Виленский Б. В. Подготовка судебной реформы 20 ноября 1864 года в России. — Саратов, 1963.
6. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX — на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. — Харків : Консум, 2001.
7. Кульчицький В. Історія держави і права України. — К., 1996.

Анотація

Павлюк О. М. Правовий статус прокуратури за судовою реформою 1864 р. в Російській імперії. — Стаття.

У статті висвітлюються особливості діяльності прокуратури на українських землях у складі Російської імперії XIX ст., яка була реформована завдяки судовій реформі 1864 року. Реформування прокуратури мало незавершений характер, оскільки не було усунуто протиріччя, притаманні їй дореформеній діяльності. Правове регулювання функціонування прокуратури Російської імперії у другій половині XIX ст. мало низку принципових недоліків. Обов'язки органів прокуратури не систематизувалися, а були механічною сумою законоположень, які накопичувалися десятиріччями.

Ключові слова: прокурорський нагляд, органи прокуратури, діяльність органів прокуратури.

Аннотация

Павлюк О. М. Правовой статус прокуратуры по судебной реформе 1864 г. в Российской империи. — Статья.

В статье отображаются особенности деятельности прокуратуры на украинских землях в составе Российской империи XIX ст., которая была реформирована благодаря судебной реформе 1864 г. Реформирование прокуратуры имело незавершенный характер, потому что не были устранены противоречия, присущие её дореформенной деятельности. Правовое регулирование функционирования прокуратуры Российской империи во второй половине XIX ст. имело ряд принципиальных недочётов. Обязанности органов прокуратуры не систематизировались, а были механической суммой законоположений, которые накапливались десятилетиями.

Ключевые слова: прокурорский надзор, органы прокуратуры, деятельность органов прокуратуры.

Summary

Pavlyuk O. M. Legal status of office of public prosecutor on judicial reform of 1864 grammes in the Russian empire.

In the article the features of activity of office of public prosecutor are represented on Ukrainian earths in composition the Russian empire of XIX of item which was reformed due to judicial reform 1864. Reformation of office of public prosecutor had the uncompleted character, because it was not removed contradictions, inherent its pre-reform activity. The legal adjusting of functioning of office of public prosecutor of the Russian empire in the second half of XIX of item had a row of principle shortages. The duties of organs of office of public prosecutor were not systematized, but were the mechanical bag of statutes which accumulated by decades.

Keywords: directorate of public prosecutions, organs of office of public prosecutor, activity of organs of office of public prosecutor.